

Tadeusz Aleksander

<https://orcid.org/0000-0001-7808-7554>

Wszechnica Polska Szkoła Wyższa w Warszawie

Twórcy polskiej dydaktyki dorosłych*

Creators of Polish adult education

Streszczenie. Intencją zaprezentowanego tekstu jest utrwalenie wkładu Józefa Pólturzyckiego w rozwój polskiej dydaktyki dorosłych. Z myślą o uchwyceniu oryginalności tego dorobku ukazano go na tle podręczników dydaktyki dorosłych innych autorów: Ireny Drozdowicz-Jurgielewiczowej, Marii Borowieckiej, Franciszka Urbańczyka. Podstawę źródłową opracowania stanowią informacje biograficzne zebrane w toku kwerendy archiwalnej akt osobowych wymienionych osób oraz analizy treści opracowanych przez nich podręczników dydaktyki dorosłych. Wszyscy autorzy, w tym także Józef Pólturzycki, byli w młodości nauczycielami dorosłych, mieli więc w obszarze, któremu poświęcili swoje podręczniki, duże doświadczenie praktyczne. Przygotowując je, przestudiowali też uważnie polską i zagraniczną literaturę na temat kształcenia dorosłych. Dzięki temu zabiegowi metodologicznemu napisane przez nich podręczniki wiernie odzwierciedlają współczesne im osiągnięcia refleksji krajowej i zagranicznej w obszarze kształcenia dorosłych.

Słowa kluczowe: dydaktyka dorosłych, twórcy dydaktyki dorosłych, Maria Borowiecka, Irena Drozdowicz-Jurgielewiczowa, Józef Pólturzycki, Franciszek Urbańczyk

Abstract. It is the intention of the presented text to perpetuate Józef Pólturzycki's contribution to the development of Polish adult education. With a view to capturing the originality of this work, it was presented against the background of adult

* Artykuł opublikowany pierwotnie w: „Rocznik Andragogiczny” 2022, t. 29, s. 45–61, DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/RA.2022.004>.

education textbooks by other authors, among others by Irena Drozdowicz-Jurgielewicz, Maria Borowiecka, and Franciszek Urbańczyk. The source basis for the study is the biographical information collected in the course of an archival query of the personal files of the above-mentioned persons and the analysis of the content of adult education textbooks prepared by them.

All authors, including Józef Pólturzycki, were teachers of adults in their youth; therefore, they had extensive practical experience in the area to which they devoted their textbooks. In preparing them, they also carefully studied Polish and foreign literature on adult education. Thanks to this methodological procedure, the textbooks they have written faithfully reflect the achievements of national and foreign reflection in the field of adult education.

Keywords: adult education, creators of adult education, Maria Borowiecka, Irena Drozdowicz-Jurgielewiczowa, Józef Pólturzycki, Franciszek Urbańczyk

Wprowadzenie

Intencją niniejszego tekstu jest utrwalenie pamięci o Profesorze Józefie Pólturzyckim jako współtwórcy głównego nurtu refleksji nad kształceniem dorosłych, jakim jest dydaktyka dorosłych. Piszący te słowa zdaje sobie sprawę z tego, że ukazanie wielokierunkowego dorobku Józefa Pólturzyckiego wymaga napisania rozległego dzieła, co mógłby zrealizować zespół złożony z odpowiednio dobranych specjalistów. Z tego też powodu ogranicza się tutaj do ukazania jego dorobku w jednym tylko wycinku tej refleksji, jakim jest dydaktyka dorosłych. Jest to – jak się wydaje – najważniejszy obszar refleksji w całokształcie namysłu nad edukacją dorosłych. Piszący ten tekst podjął próbę ukazania sygnalizowanego dorobku Profesora Pólturzyckiego w sposób w zasadzie porównawczy na tle wcześniejszych poczynąń – integrowania całości rozległej wiedzy na temat kształcenia dorosłych w naszym kraju – realizowanych przez jego poprzedników: Irenę Drozdowicz-Jurgielewiczową, Marię Borowiecką i Franciszka Urbańczyka, mając nadzieję na dostrzeżenie specyfiki naukowej, a zatem oryginalności twórczej Profesora Józefa Pólturzyckiego w wybranym zakresie pisarstwa naukowego na polu teorii edukacji dorosłych.

Podstawę materiałową opracowania stanowią dwa rodzaje materiałów. Pierwszy rodzaj to informacje biograficzne o wspomnianych autorach zebrane w toku analizy dokumentów osobowych przechowywanych w miejscach ich nauki i pracy: na Uniwersytecie Warszawskim (Maria

Borowiecka, Józef Półturzycki), na Uniwersytecie Pedagogicznym w Krakowie (Franciszek Urbańczyk), w Akademii Sztabu Generalnego w Warszawie – Rembertowie (Józef Półturzycki) i in. W przypadku poznawania biografii Ireny Drozdowicz-Jurgielewiczowej podobną funkcję spełniła analiza treści źródłowej monografii Anny Antosz (2007). Drugi rodzaj materiałów, na podstawie których powstało niniejsze opracowanie, to wyniki analizy zawartości podręczników dydaktyki dorosłych wymienionych autorów, dotyczące ujęcia przez nich procesu kształcenia dorosłych i jego licznych uwarunkowań.

Autorzy i ich podręczniki

Zasadna wydaje się definicja, która określa dydaktykę dorosłych jako jedną z nauk andragogicznych zajmującą się zagadnieniami kształcenia człowieka dorosłego. Jak większość innych subdyscyplin andragogicznych zrodziła się ona z potrzeb rozwijającego się szkolnictwa i pozaszkolnej edukacji dorosłych. Intensywny rozwój tej edukacji nastąpił na ziemiach polskich już na przełomie XIX i XX w. Szczególnie dynamicznie rozwijała się ona po odzyskaniu przez nasz kraj niepodległości i przez cały okres międzywojenny, tj. w czasie umacniania odbudowanego państwa polskiego.

Dydaktyka dorosłych ma też oryginalną przeszłość, która może być atrakcyjnym przedmiotem zainteresowania naukowców. Początki refleksji nad teorią kształcenia dorosłych w naszym kraju miały charakter fragmentaryczny i dotyczyły zaledwie niektórych działań edukacyjnych. Przykładem są rozważania Władysławy Wejchert-Szymanowskiej (1874–1950) – polonistki, uczestniczki wielu prac oświatowych w Warszawie przełomu XIX i XX w., członkini działającego tam konspiracyjnego Kobięcego Koła Oświaty Ludowej czasów zaborczych, a także założycielki i kierowniczką Stowarzyszenia Kursów dla Dorosłych Analfabetów. Współpracując z krakowskim Uniwersytetem Ludowym im. A. Mickiewicza, opublikowała w jego wydawnictwie w 1913 r. oryginalną pracę pt. *Nauczanie analfabetów* (Wejchert-Szymanowska, 1913, s. 295–328). Opracowanie to jest nie tyle monografią, ile w zasadzie metodyką (dydaktyką szczegółową) kursu dla dorosłych analfabetów. W pewnym stopniu podobny metodyczny charakter ma wczesna praca Mariana Stępowskiego (1867–1946) na temat latarni projekcyjnej na usługach pracy oświatowej. Ten wykształcony w Niemczech botanik i chemik, od 1901 r. asystent Rolniczego Za-

kładu Doświadczalnego Uniwersytetu Jagiellońskiego, był też aktywnym organizatorem prac oświatowych w Towarzystwie Szkoły Ludowej. Opublikował sporo artykułów na temat działalności oświatowej Towarzystwa, a także wspomnianą pracę pt. *Latarnia świetlna na usługach pracy oświatowej* (Stępowski, 1913, s. 345–367). Wymieniony tekst wprawdzie w większości zawiera opis budowy i swego rodzaju instrukcję obsługi lampy projekcyjnej wykorzystywanej w pracy oświatowej, ale zawiera również uwagi oświatowca praktyka na temat metodyki zastosowania tego urządzenia przez prelegenta do wizualizacji treści wygłaszanego odczytu.

Osobą, która jako pierwsza w naszym kraju odważyła się na udaną próbę napisania podręcznika dydaktyki dorosłych, była Irena Drozdowicz-Jurgielewiczowa (1903–2003). Urodziła się w Działoszynie koło Wielunia, ale wychowała w Warszawie w rodzinie inteligenckiej, w której na ogół skromne warunki materialne były kompensowane atmosferą akceptacji oraz szacunku dla oświaty i sztuki. Ukończyła naukę (matura 1921) w prywatnej żeńskiej szkole średniej, a następnie studia polonistyczne (1925) na Uniwersytecie Warszawskim, gdzie również uzyskała doktorat (1928). Rozpoczęła pracę jako nauczycielka (później instruktorka nauczania) języka polskiego w szkołach dla dorosłych. Równocześnie kontynuowała naukę w Studium Pracy Społeczno-Oświatowej Wolnej Wszechnicy Polskiej, gdzie po jej ukończeniu została asystentem, a następnie adiunktem. W Studium nauczwała dydaktyki dorosłych i techniki pracy umysłowej. Współpracując z Heleną Radlińską, realizowała także innowacyjne badania oświatowe i wydawała opracowane na ich podstawie prace na temat czytelnictwa, popularyzacji wiedzy oraz kształcenia dorosłych*.

Uogólnieniem i podsumowaniem refleksji naukowej Ireny Drozdowicz-Jurgielewiczowej z tego okresu oraz efektem namysłu nad zagadnieniami omówionymi w przestudiowanych pracach naukowych (E. Thorndike, B. Yeaxlee, F. Gruber, R. Lochner, M. Lipska-Librachowa, J. Joteyko, M. Wachowski i in.) z zakresu teorii oświaty dorosłych było napisanie *Podstawowych zagadnień dydaktyki dorosłych* (1936). Jest to niewątpliwie pierwsza w polskiej literaturze andragogicznej, aczkolwiek niewielkich rozmiarów, koncepcja całościowego ujęcia podstawowych wiadomości z zakresu dydaktyki dorosłych. Początkowo została ona opublikowana w drugim

* Środowisko rodzinne, drogę oświatową, pracę naukową i bogatą twórczość literacką Ireny Drozdowicz-Jurgielewiczowej ukazuje wartościowa monografia Anny Antosz z Uniwersytetu Warszawskiego (2007).

tomie znaczącego wydawnictwa w polskiej pedagogice lat międzywojennych – trzytomowej (ale opublikowanej w czterech obszernych woluminach) *Encyklopedii wychowania*, ukazującej w sposób rzetelny stan i dorobek nauk pedagogicznych w ówczesnej Polsce (1934–1939). W trzecim tomie tej *Encyklopedii* wydrukowano także dwa inne teksty Drozdowicz-Jurgielewiczowej: *Uczelnie dla dorosłych* i *Pracownik oświatowy* (Drozdowicz-Jurgielewiczowa, 1936), treściowo ściśle związane z zagadnieniami omówionymi w *Podstawowych zagadnieniach dydaktyki dorosłych*.

Na początku *Podstawowych zagadnień dydaktyki dorosłych* autorka przyjmuje, że dydaktyka dorosłych jest „[...] teorią czynności dydaktycznych, których przedmiotem jest człowiek dorosły [...]”. Wyraża też opinię, że dydaktyka dorosłych jest działem dydaktyki ogólnej, a jej rozwój jest niezbędny nie tylko ze względu na potrzeby stymulowania działalności praktycznej, ale i dlatego, że bez poznania wielu „[...] oświecanych przez nią zagadnień [...]” nie jest możliwy pełny rozwój dydaktyki ogólnej i pedagogiki. Dydaktykę dorosłych ujmuje wąsko, odsuwając od jej przedmiotu kształcenie zawodowe i akademickie. Uważa, że jej przedmiotem są trzy ważne procesy (ich rozumienie przyjęła za treścią *Zasad nauczania* Bogdana Nawroczyńskiego): uczenie, nauczanie i kształcenie dorosłych. Przy czym uczenie polega na dostarczaniu uczniom wiadomości, nauczanie – poza dostarczaniem wiadomości – na kształtowaniu umiejętności i „wyrabianiu” władz umysłowych, kształcenie – na urabianiu całego człowieka (czyli wychowaniu przez nauczanie).

Zdaniem autorki w tak pojętej oświacie dorosłych dydaktyka dorosłych zajmuje się jej celami, środkami i warunkami realizacji tych celów, a w szczególności „[...] doбором materiału naukowego [...]”, tj. treści kształcenia, metodami uczenia, nauczania i kształcenia, formami organizacyjnymi tych procesów, a także rolą nauczyciela w kształceniu dorosłych. W kolejnych rozdziałach omawianej publikacji autorka szczegółowo charakteryzuje kryteria doboru, sposoby i warunki realizacji (w tym również brak wiedzy empirycznej niezbędnej do trafnego rozwiązywania wielu problemów teoretycznych i praktycznych) tych elementów dydaktyki dorosłych. Kończy podręcznik wskazaniem najpilniejszych potrzeb dydaktyki kształcenia dorosłych. Należą do nich: ustalenie i systematyzacja zasadniczych pojęć, wypracowanie sposobu na zachęcenie i wdrożenie (nieprzygotowanych do uczenia się) ludzi dorosłych do nauki, ochrona przed zawężeniem kształcenia dorosłych do popularnego pragmatyzmu, zainicjowanie rozwoju dydaktyk szczegółowych w obszarze teorii oświaty

dorosłych, a także rozstrzygnięcie relacji dydaktyki dorosłych do pedagogiki. Dzięki scharakteryzowaniu w *Podstawowych zagadnieniach dydaktyki dorosłych* sygnalizowanych i innych podobnych problemów Irena Drozdowicz-Jurgielewiczowa (mimo że po II wojnie światowej odeszła od praktyki i teorii kształcenia dorosłych na rzecz intensywnej twórczości literackiej dla dzieci i młodzieży) uchodzi za prekursorkę polskiej dydaktyki kształcenia dorosłych.

W następnych latach jej *Podstawowe zagadnienia dydaktyki dorosłych* wydano trzykrotnie. W 1947 r., po 10 latach od powstania, zostały wydrukowane (z dodaniem rozdziałów pt. „Uczelnie dla dorosłych” oraz „Pracownik oświatowy” i pod nieco zmienionym tytułem) staraniem Ludowego Instytutu Oświaty i Kultury jako odrębna pozycja książkowa (Drozdowicz-Jurgielewiczowa, 1947). Po kolejnych 10 latach Kazimierz Wojciechowski zdecydował o jej wydaniu (pod pierwotnym tytułem, ale w nieco zmienionej treści) w sporym objętościowo tomie rozpraw naukowych z dziedziny teorii kształcenia dorosłych (Wojciechowski, 1958). Wreszcie *Podstawowe zagadnienia dydaktyki dorosłych* zostały wydrukowane w 2009 r. w opracowanym przez Annę Antosz zbiorowym wydaniu całego dorobku andragogicznego i pedagogicznego Ireny Drozdowicz-Jurgielewiczowej (2009).

Drugą godną przypomnienia twórczynią polskiej dydaktyki dorosłych była Maria Borowiecka (1875–1949). Urodzona w Warszawie, pochodziła z rodziny mieszczańskiej o tradycjach kulturalnych i artystycznych. Po kądzieli była wnuczką Ignacego Gepnera (1802–1867) – polskiego oficera, malarza portretów i scen rodzajowych (m.in. autora ilustracji wydanego w 1834 r. *Pielgrzymia w Dobromilu* Izabeli Czartoryskiej) oraz litografa, córką Alfreda (pracownika banku) i Zofii z Gepnerów. Ukończyła 6-klasową pensję Henryki Czarnockiej, jedną z najlepszych w czasach jej młodości prywatną szkołę polską dla dziewcząt w Warszawie. Przy tej szkole ukończyła też w 1899 r. dwuletni tajny kurs nauczycielski uprawniający ją m.in. do pracy w prywatnych szkołach polskich. Stale się dalej doskonaliła, m.in. studiując na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym Towarzystwa Kursów Naukowych (powstałego w 1909 r. jako kontynuacja „Uniwersytetu Latającego”), jedynej polskiej (prywatnej) uczelni wyższej w Królestwie Polskim tamtych lat. Studia te ukończyła w 1917 r. z wynikiem celującym. Równocześnie uczyła matematyki w pensji dla dziewcząt Haliny Gepnerówny i w Seminarium Nauczycielskim Katolickiego Związku Kobiet Polskich, a w latach międzywojennych także w szkołach wieczorowych. W latach 1918–1925 kontynuowała studia zaoczne na Wydzia-

le Filozoficznym (Sekcja Matematyczna) na Uniwersytecie Warszawskim. Już wtedy, współpracując z Sekcją Oświaty Pozaszkolnej m.st. Warszawy, opracowywała programy, podręczniki i materiały do nauczania matematyki dla szkół wieczorowych i kursów dla analfabetów. Niektóre z nich miały po kilka wydań. W wyniku tych osiągnięć awansowała na stanowisko kierownika w Dziale Szkół wchodzącym w skład Sekcji Oświaty Pozaszkolnej m.st. Warszawy. Coraz śmieiej publikowała też prace naukowe na temat teorii i praktyki, a także metodyki nauczania – głównie matematyki w szkołach dla młodocianych i dorosłych (Aleksander, 2013).

Główną pracą naukową Marii Borowieckiej jest opublikowana w 1946 r. pozycja *Kształcenie dorosłych. Próba dydaktyki* (Borowiecka, 1946). Ta nieduża książka powstała w znacznej części pod koniec lat międzywojennych i – chronologicznie rzecz ujmując – jest drugim polskim podręcznikiem dydaktyki dorosłych. Do jej napisania namówił autorkę Antoni Konewka (1885–1944), współzałożyciel Centralnego Biura Kursów dla Dorosłych, pierwszy kierownik Sekcji Oświaty Pozaszkolnej m.st. Warszawy, a od 1929 r. Naczelnik Wydziału Oświaty Pozaszkolnej Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Przygotowując ją, Borowiecka przestudiowała prawie cały ówczesny polski dorobek z zakresu teorii nauczania dorosłych (J. Baranowska, B.M. Godecki, J. Drozdowicz-Jurgielewiczowa, B. Nawroczyński, H. Radlińska, K. Sośnicki, M. Wachowski i in.). Przeanalizowała także główne prace anglo- (O. Stanley, E. Thorndike, B. Yeaxlee) i niemieckojęzyczne (R. Erdberg, F. Gruber, R. Lochner) z teorii nauczania dorosłych. Oznacza to, że książka Borowieckiej powstała w wyniku analizy najlepszego piśmiennictwa na temat kształcenia dorosłych końca lat międzywojennych i zawiera w pewnym stopniu podsumowanie globalnego dorobku teoretycznego dydaktyki dorosłych tamtego okresu. Sporo w niej informacji, uogólnień i generalizacji wysnutych z bogatego doświadczenia autorki w zakresie kształcenia dorosłych oraz przygotowywania programów, podręczników i materiałów dla szkół nauczających dorosłych, a także wskazówek metodycznych dla nauczycieli niezbędnych do efektywnego realizowania nauczania dorosłych, zwłaszcza arytmetyki i geometrii.

Książka jest podzielona na dwie części (A i B). Część pierwsza (A) – opisowa – ukazuje strukturę (ówczesnej) oświaty dorosłych. Zostały w niej omówione takie kwestie jak: specyfika (m.in. brak „dyscypliny” szkolnej, czyli „odwyknięcie” od nauki) i potrzeby (rozróżnienie na miasto, wieś) edukacyjne uczących się dorosłych, cele nauczania młodocianych i doro-

słych, typy (ekstensywny i intensywny), metody kształcenia ludzi w wieku poszkolnym oraz system tego kształcenia w podziale na instytucje „zaścępcze” (kursy nauczania początkowego, szkoły wieczorowe) i placówki służące zaspokajaniu „[...] dążeń i zainteresowań słuchaczy w związku z ich osobistymi potrzebami [...]”, a więc uniwersytety powszechne, niezależne i ludowe.

Część druga (B) omawianej książki to systematyczny wykład dydaktyki dorosłych. Na początku tej części autorka ukazała specyfikę (swoistość) kształcenia dorosłych – „[...] uczy się ludzi już tkwiących w życiu [...]” – w porównaniu z edukacją dzieci i młodzieży, organizację instytucji („ogniska”) kształcenia dorosłych oraz złożone zagadnienia wychowania dorosłych w toku ich nauczania (m.in. przez wdrażanie uczących się do prac związanych z kształceniem, wzbudzanie w słuchaczach zaufania we własne siły). W końcowym rozdziale tej części podręcznika Maria Borowiecka scharakteryzowała program i kryteria doboru treści dla instytucji kształcenia dorosłych, opisała systemy (indywidualny i zbiorowy) tego kształcenia, stosowane metody oraz organizację nauczania dorosłych ze wskazaniem na jego stałą modernizację i wprowadzane do niego coraz śmieiej nowe pomoce dydaktyczne. Wartość tej książki podnoszą wnioski zamieszczone w zakończeniu poszczególnych rozdziałów, przydatne w praktyce kształcenia dorosłych odbudowywanego w naszym kraju po II wojnie światowej.

Tak skonstruowana książka dowodzi wysokiego poziomu refleksji nad kształceniem dorosłych w naszym kraju w czasie powojennego tworzenia nowego porządku społeczno-politycznego, a jej autorkę stawia w rzędzie twórców – obok Ireny Drozdowicz-Jurgielewiczowej – pierwszych podręczników dydaktyki dorosłych w naszym kraju. W związku z tym dokładne poznanie jej treści jest niezbędne dla „uchwycenia” trendów i dostrzeżenia ewolucji naszej krajowej refleksji nad kształceniem dorosłych.

Maria Borowiecka, tworząc swój system dydaktyki dorosłych, wyszła z metodycznego założenia, że najpierw trzeba poznać osobowość, możliwości i warunki (środowisko życia, zajęcie zarobkowe) uczenia się słuchacza dorosłego, a następnie stosownie do tego wytyczać cele, system, metody, środki i zasady oraz określać organizację procesu kształcenia dorosłych. W swoich rozważaniach stale kierowała się w stronę poszukiwania specyfiki kształcenia dorosłych w stosunku do nauczania dzieci i młodzieży. Zwracając uwagę na tę specyfikę i związaną z nią trudniejszą sytuację zakłopotanego sprawami życiowymi i niejednokrotnie zmęczonego (ciężką pracą

zarobkową) ucznia dorosłego, apelowała o staranniejsze „[...] niż gdzie indziej [...]” opracowanie dla niego programów, metod nauczania i materiałów dydaktycznych. Jej *Kształcenie dorosłych* to także rozległe źródło wiedzy o oświacie dorosłych Polski międzywojennej, głównie o kursach dla analfabetów (także przedpoborowych), szkołach wieczorowych („zastępczych”), uniwersytetach powszechnych i pracy kulturalno-oświatowej (realizowanej w „światlicach”). Książka jest również wiarygodnym źródłem informacji na temat wdrażania nowoczesnych w tamtych latach rozwiązań dydaktycznych (system uczenia się pod kierunkiem Hall Questa, wykorzystanie samorządu słuchaczy) w szkołach dla dorosłych w Warszawie, mimo że uznała je za szkoły „zastępcze” w stosunku do szkolnictwa dla dzieci i młodzieży.

Oprócz przygotowania omówionego podręcznika, stanowiącego podsumowanie całego dorobku teoretycznego w obszarze kształcenia dorosłych, Maria Borowiecka w zasadzie do końca życia trudniła się także praktyką kształcenia dorosłych. Niedługo bowiem po Powstaniu Warszawskim (i pobycie w obozie w Pruszkowie) trafiła za namową bratanicy Anny Dylikowej (1912–2000), późniejszej profesor geografii na Uniwersytecie Łódzkim, do Łodzi, gdzie została wizytatorem szkół dla dorosłych podległych Wydziałowi Oświaty Dorosłych Zarządu Miejskiego. Zmarła 24 stycznia 1949 r. w Łodzi po doznaniu wylewu krwi do mózgu.

Trzecim, chronologicznie rzecz ujmując, twórcą polskiej dydaktyki dorosłych był autor krakowski Franciszek Urbańczyk (1900–1973) (Aleksander, 2007, s. 1157–1158). Urodzony w Kwaczale w powiecie chrzanowskim, kształcił się w V Gimnazjum w Krakowie, a następnie w Gimnazjum w Wadowicach (tam matura w 1918 r.). W latach 1918–1923 odbył studia na Wydziale Filozoficznym UJ w zakresie matematyki. Po studiach rozpoczęła pracę jako nauczyciel matematyki w gimnazjum w Krakowie, a później w Mikołowie na Górnym Śląsku. W lutym 1932 r. objął stanowisko dyrektora biura Zarządu Głównego Towarzystwa Szkoły Ludowej w Krakowie, będąc w zasadzie organizatorem i innowacyjnym realizatorem działalności oświatowej Towarzystwa. W jej toku „na dobre” skryształizowały się jego zainteresowania rozległą problematyką kształcenia dorosłych. Po II wojnie światowej został jednym z pierwszych asystentów w erygowanej (1946 r.) na Uniwersytecie Jagiellońskim Katedrze Pedagogiki Dorosłych. Prowadził intensywne studia nad metodyką nauczania matematyki i opublikował kilka znaczących prac z tego zakresu. Przełożył także na język polski na zlecenie Naukowego Towarzystwa Pedagogicznego klasyczne dzieło

amerykańskiego psychologa Edwarda L. Thorndike'a *Uczenie się dorosłych* (1950). W 1960 r. rozpoczął pracę w krakowskiej Wyższej Szkole Pedagogicznej (dzisiaj Uniwersytet Pedagogiczny), gdzie – uzyskując tytuł profesora – w krótkim czasie napisał i opublikował swoje główne prace z zakresu teorii i praktyki kształcenia dorosłych. Jedną z nich jest obszerna *Dydaktyka dorosłych* (1973). Do stworzenia tego dzieła Franciszek Urbańczyk długo się przygotowywał, opracowując teorię zagadnień szczegółowych z zakresu kształcenia szkolnego dorosłych. Przykładem jest teoria podręcznika matematyki szkoły korespondencyjnej (1958, s. 95–125), a następnie rozprawa na temat pracy samokształceniowej ucznia szkoły korespondencyjnej (1959). Tworzona przez niego „całościowa” dydaktyka stopniowo się powiększała i merytorycznie dojrzewała. Już w latach 1958 i 1965 opublikował jej pierwsze zarysy. Książkowa, znacznie powiększona wersja dydaktyki ukazała się w 1965 r., a wspomniane drugie – rozszerzone – wydanie w 8 lat (1973) po pierwszym. Motywem przygotowania tej pracy była świadomość autora, że brakuje w Polsce współczesnego podręcznika teorii kształcenia dorosłych. Niedobór bowiem takiej książki ujemnie – w jego pojęciu – odbijał się na mnożącym się ilościowo kształceniu dorosłych.

Podstawę źródłową podręcznika stanowią przemyślenia i bogate doświadczenia autora wyniesione z własnej praktyki oświatowej, a także gruntowne studia nad literaturą krajową (I. Drozdowicz-Jurgielewiczowa, M. Borowiecka, M. Wachowski, K. Sośnicki, M. Siemiński, W. Okoń i in.) i zagraniczną (E. Thorndike, E. Brenner, F. Gruber, S. Knowles, R. Erdberg i in.).

Treść drugiego, bardziej dojrzałego teoretycznie i poszerzonego podręcznika *Dydaktyki dorosłych* została podzielona na cztery części. W części pierwszej, objętościowo najmniejszej, autor scharakteryzował dydaktykę dorosłych jako naukę o specyfice i odrębności kształcenia dorosłych. Wskazał na jej odmienność w stosunku do dydaktyki ogólnej i innych nauk społecznych, rozległy przedmiot (wielość systemów kształcenia dorosłych) oraz stosowane metody badań na tle porównawczym z metodologią dydaktyki szkoły młodzieżowej oraz pedagogiki. W części drugiej – odwołując się do licznych publikacji psychologicznych krajowych i zagranicznych – scharakteryzował ucznia dorosłego, podkreślając różnice między nim a uczniem szkoły dla dzieci i młodzieży. Wskazał na jego nieco odmienne zdolności recepcyjne, w zasadzie niesłabnące możliwości uczenia się, cechy jego (dojrzałego) umysłu i stale rosnące potrzeby ustawicznego kształcenia. Dokonał także charakterystyki motywów kształcenia się dorosłych

oraz wyłożył sporą już wiedzę na temat zainteresowań (geneza, kierunki) ludzi dorosłych i ich znaczenia jako motywu podejmowania kształcenia.

W części trzeciej, najobszerniejszej (230 stron), *Dydaktyki dorosłych* Franciszek Urbańczyk, sięgając do naukowego dorobku swoich poprzedników krajowych i zagranicznych, szczegółowo opisał proces kształcenia dorosłych, eksponując takie jego komponenty jak: cele nauczania i kształcenia dorosłych, treść i program tych procesów, proces nauczania i jego kolejne ogniwa, metody, formy i zasady kształcenia dorosłych oraz kontrola i ocena wyników nauczania w kształceniu dorosłych.

W części ostatniej *Dydaktyki dorosłych* Urbańczyk scharakteryzował szczegółowo wszystkie systemy kształcenia dorosłych, traktując każdy z nich jako wyodrębnioną i odmienną strukturę czynności dydaktyczno-wychowawczych nauczycieli (oświatowców) i uczących się, prowadzącą do wyposażenia tych ostatnich w system wiadomości, umiejętności i nawyków oraz do rozwoju ich osobowości społeczno-moralnej. Opisał więc szczegółowo: system klasowo-lekcyjny, kształcenie korespondencyjne, swobodne kształcenie za pomocą żywego słowa, system kół oświatowych, system swobodnego kształcenia za pomocą pisanego słowa (realizowany głównie z wykorzystaniem książki i czasopisma) oraz system samokształcenia. Charakteryzując te systemy, wskazał na ich genezę oraz specyfikę organizacyjną i metodyczną każdego w nich.

Wysoka wartość merytoryczna omawianej publikacji, zdefiniowanie w niej wielu „nieostrzych” dawniej pojęć czynią z niej niewątpliwie najlepszy podręcznik dydaktyki dorosłych, i to nie tylko w polskiej literaturze naukowej. Świadczy o tym m.in. jej tłumaczenie na język rumuński. Walory naukowe podręcznika podnosi starannie przygotowana bibliografia poszczególnych zagadnień zamieszczona po każdym rozdziale, indeks nazwisk oraz obszerny indeks rzeczowy. Te ostatnie elementy sprawiają, że omówiona publikacja powinna być wzorcem dla współczesnych wydawców drukujących podręczniki i prace naukowe, i to nie tylko w obszarze andragogiki.

Na listę znanych i uznanych autorów dydaktyki dorosłych w naszym kraju wpisał się także Józef Półturzycki (1934–1921), urodzony w Warszawie w rodzinie inteligenckiej (matka – nauczycielka, ojciec – mierniczy geodeta). Dzieciństwo spędził w Nieświeżu, gdzie ojciec otrzymał pracę. W 1945 r. jego rodzice w drodze repatriacji powrócili do kraju. Osiedlili się w Poznaniu, gdzie Józef ukończył szkołę podstawową oraz Liceum Ogólnokształcące im. K. Marcinkowskiego (matura 1951). Bezpośrednio po ma-

turze odbył 3-letnie studia polonistyczne w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Warszawie*. Uzupełnił je następnie w systemie studiów eksternistycznych na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Warszawskiego, uzyskując w 1957 r. dyplom magistra.

Jako absolwent WSP z prawem nauczania języka polskiego w szkołach licealnych podjął w 1954 r. pracę na stanowisku nauczyciela języka polskiego w Liceum Pedagogicznym w Rembertowie. Po roku podjął dodatkową pracę (godziny zlecone) w Akademii Sztabu Generalnego na stanowisku nauczyciela na kursach dla żołnierzy i w wojskowej szkole dla dorosłych (Rembertów)**. Po trzech latach takiej aktywności, już jako względnie doświadczony nauczyciel dorosłych, trafił (1957 r.) tuż po uzyskaniu magisterium do Oddziału Szkół i Akademii Wojskowych Głównego Zarządu Politycznego Wojska Polskiego, gdzie koordynował nauczanie przedmiotów ogólnokształcących oraz języka obcego w szkołach oficerskich***. Reorganizacja struktur zatrudniającej go instytucji, jak i rozpoczęte na UW starania o zrobienie doktoratu spowodowały, że Józef Półturzycki wybrał jako miejsce nowej pracy „resortowy” Instytut Pedagogiki, a następnie Instytut Polityki Naukowej Szkolnictwa Wyższego. Tam w stosownych agendach (tych instytucji) pełnił funkcje kierownicze i instruktażowo-metodyczne związane z praktyką nauczania i intensywnymi badaniami kształcenia dorosłych. Osiągane wyniki naukowe i dydaktyczne szybko doprowadziły go do Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu Warszawskiego, gdzie zdobywał poszczególne stopnie naukowe aż do uzyskania tytułu profesora (1989) oraz stanowiska kierownika Katedry Edukacji Ustawicznej i Andragogiki. Wkrótce też po jego doświadczenia naukowe i organizacyjne sięgnęły inne uczelnie – Uniwersytet Mikołaja Kopernika (sprawował tam funkcję kierownika Zakładu Dydaktyki) i Szkoła Wyższa im. Pawła Włodkowica w Płocku (został w niej dziekanem Wydziału Pedagogicznego). Wymienione funkcje łączył Półturzycki z intensywną działalnością organiza-

* Po kilku latach działalności ta (mało znana) uczelnia została „wchłonięta” przez Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego. W czasie studiów Józefa Półturzyckiego jej rektorem był Stefan Kałuski, a dziekanem Wydziału Filozoficzno-Historycznego (na którym prowadzono studia z zakresu filologii polskiej) dr Bronisław Wieczorkiewicz, w latach następnych profesor UW, znany varsavianista (badacz gwary warszawskiej).

** Archiwum Sztabu Generalnego. Teczka akt osobowych pracownika cywilnego J. Półturzyckiego, nr 1008/94, akta 198.

*** Archiwum Głównego Zarządu Politycznego Wojska Polskiego. Teczka akt osobowych J. Półturzyckiego, nr 218/91, akta 237.

cyjną w stowarzyszeniach naukowych (m.in. jako członek Komitetu Nauk Pedagogicznych PAN, założyciel i przez wiele lat prezes Akademickiego Towarzystwa Andragogicznego) i pracą redakcyjną w czasopismach andragogicznych (m.in. założyciel i pierwszy redaktor „Rocznika Andragogicznego”, członek redakcji kwartalnika „Edukacja Dorosłych”).

Sygnalizowane funkcje i związane z nimi zajęcia to tło głównej aktywności życiowej Józefa Półturzyckiego, jaką były badania i stanowiąca ich posiew bogata twórczość naukowa. Jej efektem jest duża liczba publikacji, których nie powstydziliby się zespół pracowniczy dużego instytutu naukowego. W wiarygodnej pracy (Wesołowska, 2004) można wyczytać, że do momentu przejścia na uniwersytecką emeryturę Półturzycki opublikował 38 książek swego autorstwa, 22 prace zbiorowe, których był współautorem i redaktorem, oraz ponad 300 artykułów i rozpraw drukowanych w pracach zbiorowych, a także w czasopismach naukowych. Wiadomo też, że przez następne 15 lat nadal intensywnie pracował naukowo, starannie przygotowując kolejne książki i artykuły. Traktują one o zagadnieniach dydaktyki ogólnej, metodyki nauczania języka polskiego i popularyzacji wiedzy o literaturze, andragogiki porównawczej, rozległych zagadnieniach samokształcenia oraz dydaktyki dorosłych. Wyróżniającą się publikacją z ostatniego zakresu jest podręcznik *Dydaktyka dorosłych* (1991).

Publikację tę otwiera rozdział, w którym Józef Półturzycki zarysował teoretyczne podstawy, tradycje rozwoju i współczesny zakres kształtowania się dydaktyki dorosłych. W dwóch następnych rozdziałach przedstawił „współczesną” dynamikę wielokierunkowego rozwoju edukacji dorosłych. Wskazał na źródła tej dynamiki tkwiące w przemianach społecznych współczesnego świata i reagujących na nie zaleceniach międzynarodowych organizacji (np. UNESCO) do spraw kształcenia dorosłych. Ukazał (rozdział IV) możliwości i określił współczesne potrzeby kształcenia dorosłych. Przypomnił jego bieżące cele (rozdział V) oraz zarysował spór teoretyków i praktyków wokół treści (kryteria doboru, charakter) kształcenia dorosłych. Następne rozdziały omawianej *Dydaktyki dorosłych* zostały poświęcone opisowi procesu, zasad i metod kształcenia dorosłych. Dalsze – organizacji tego kształcenia, możliwości wykorzystania w nim podręcznika i środków dydaktycznych. Ostatnie – formom i metodom kontroli wyników procesu kształcenia, głównym instytucjom, w których realizowany jest proces kształcenia dorosłych, a także organizacji i metodyce samokształcenia.

Pisząc to bogate w treści dzieło, autor wykorzystał wyniki swoich doświadczeń praktycznych wyniesionych z kształcenia dorosłych zarówno

w szkole średniej, jak i wyższej, opierał się też na materiale swoich wielokrotnych badań wśród uczących się dorosłych oraz czerpał informacje ze współczesnej literatury naukowej krajowej i zagranicznej na temat teorii i praktyki kształcenia dorosłych. Rozległości tego czerpania dowodzą liczne w podręczniku przypisy i odniesienia do literatury, a także obszerna, dołączona do *Dydaktyki dorosłych* bibliografia. Zalety te czynią omawiany podręcznik opracowaniem współczesnym i wartościowym, jak się wydaje – nieustępującym późniejszym monumentalnym pracom Józefa Półturzyckiego o zbliżonej treści, takim jak *Dydaktyka dla nauczycieli* (2002) czy *Niepokój o dydaktykę* (2014). Nic też dziwnego, że jego lektura to sprawdzony sposób teoretycznego i metodycznego doskonalenia badaczy i praktyków kształcenia dorosłych.

Próba porównania

Kończąc dokonany przegląd autorów i opracowanych przez nich podręczników dydaktyki dorosłych, wypada zaznaczyć, że autorzy ci, a zwłaszcza Franciszek Urbańczyk i Józef Półturzycki, w swojej twórczości naukowej nie mało czasu poświęcili także przygotowaniu publikacji (teoria, poradnik metodyczny) z zakresu kilku szczegółowych form kształcenia dorosłych: kursu oświatowego, popularyzacji wiedzy (np. w postaci odczytu), samokształcenia i in.

Przypomniane sylwetki twórców „ogólnej” dydaktyki dorosłych chciałoby się uzupełnić informacjami o tym, co jest dla nich wspólne obok oczywiście zajmowania się naukowo tymi samymi zagadnieniami. Dwoje z nich: Irena Drozdowicz-Jurgielewiczowa i Józef Półturzycki było z wykształcenia polonistami i zajmując się teorią oświaty dorosłych, nie zapomnieli swego polonistycznego wyboru. Pod jego wpływem Irena Drozdowicz-Jurgielewiczowa w drugiej połowie swojego życia „odeszła” od spraw kształcenia dorosłych i zajęła się twórczością literacką dla dzieci i młodzieży. Z kolei Józef Półturzycki realizował swe polonistyczne pasje, pisząc rozprawy o kształceniu się i działalności edukacyjnej wybitnych literatów (J. Kochanowski, A. Mickiewicz, A. Kamiński) oraz funkcjach edukacyjnych instytucji kultury (muzea biograficzne, uczelnie otwarte). Maria Borowiecka i Franciszek Urbańczyk byli z wykształcenia matematykami. Pierwsza, oprócz zajmowania się teorią nauczania dorosłych, opracowywała – na zlecenie Sekcji Oświaty Pozaszkolnej m.st. Warszawy i we współ-

pracy z Instytutem Oświaty Dorosłych – programy nauczania matematyki w szkołach powszechnych, wieczorowych dla młodocianych i dorosłych, a także osób uczących się na kursach dla analfabetów. Z kolei Franciszek Urbańczyk jeszcze przed ukończeniem studiów matematycznych na UJ został asystentem w Katedrze Fizyki krakowskiej Akademii Górniczej.

Wszyscy scharakteryzowani autorzy – i jest to kolejna ich cecha wspólna – w młodości „zawodowej” pracowali jako nauczyciele swojego przedmiotu w szkołach (czasem nawet w kilku) dla dorosłych oraz instytucjach pozaszkolnych (Urbańczyk). Doświadczenia wyniesione z tych szkół, a także z innowacyjnych prób (Borowiecka próbowała aktywizować uczniów na kursach początkowych zgodnie z zaleceniami systemu Hall Questa) nauczania swego przedmiotu zachęciły ich do pracy z dorosłymi i niewątpliwie pogłębiły pasję poznawczą, których odzwierciedleniem było przygotowywanie omówionych podręczników. Własne doświadczenie połączone z pasją poznawczą i postawą twórczą spowodowało, że ich podręczniki prezentowały merytorycznie wysoki poziom i zapoznawały czytelników z najnowszymi rodzimymi i światowymi rozwiązaniami metodycznymi oraz organizacyjnymi – ich czasów – w zakresie kształcenia dorosłych.

Porównanie treści omówionych podręczników dowodzi też rozszerzenia się zakresu treści dydaktyki dorosłych jako dyscypliny naukowej. Autorki pierwszych, niedużych objętościowo podręczników ukazały w nich głównie: cele, treści (materiał), metody i formy kształcenia szkolnego dorosłych, zalecając uzależnienie realizacji tych elementów od specyfiki uczącego się dorosłego i podkreślając rolę nauczyciela w tym procesie (Antosz, 2009). Natomiast autorzy podręczników późniejszych, wielokrotnie obszerniejszych, oprócz tych elementów szczegółowo scharakteryzowali dydaktykę dorosłych jako naukę, wskazali na wielość instytucji i szeroki zakres form kształcenia dorosłych – informując o odmienności i specyfice kształcenia w każdej z nich. Ponadto Józef Pólturzycki, dobrze znający teraźniejszość, mocno wyeksponował w swoim podręczniku potrzebę nadania współczesnej edukacji dorosłych cech permanencji w skali całego życia, a także wskazał na konieczność wykorzystania do jej stymulowania współczesnego systemu multimedialnego oraz komputerów. Zalecenia te to niewątpliwie znak oryginalności naukowej i przydatności praktycznej omówionej publikacji Pólturzyckiego.

Przypomnienie wymienionych twórców i opracowanych przez nich – niewątpliwie wysokiej jakości – podręczników dydaktyki dorosłych nasuwa dzisiaj refleksję oceniającą. Okazuje się, że scharakteryzowane dzieła

to podręczniki „dawne”. Ostatni z nich, tj. *Dydaktyka dorosłych* Józefa Półturzyckiego, został opublikowany w 1991 r. – 31 lat temu. W tych warunkach, gdyby nie ponowienie w pewnej części treści tego podręcznika w następnych książkach autora, a konkretnie w monumentalnym *Niepokoju o dydaktykę* (2014) i *Samokształceniu jako procesie edukacyjnym* (Frąckowiak i in., 2019), można by mówić o współczesnym kryzysie refleksji nad teorią (i dydaktyką) kształcenia dorosłych.

Odległość czasowa od ukazania się ostatniej *Dydaktyki dorosłych* niewątpliwie wskazuje na potrzebę opracowania dziś nowego podręcznika tej dyscypliny naukowej. Podręcznika z jednej strony dobrze osadzonego w „korzeniach” wiedzy dydaktycznej, z drugiej – uwzględniającego zmiany w organizacji i realizacji kształcenia dorosłych, spowodowane współczesnymi przemianami życia społecznego i gospodarczego kraju oraz świata, agresywnym wkroczeniem technik informatycznych w organizację i metodykę tego kształcenia, a także „szokiem”, jaki wywołała trwająca pandemia u wielu uczących się dorosłych.

Bibliografia

- Aleksander T. (2007), *Urbańczyk Franciszek Jan*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 6, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa.
- Aleksander T. (2013), *Borowiecka Maria. Niedokończony biogram*, „Rocznik Andragogiczny”, t. 20.
- Antosz A. (2007), *Irena Drozdowicz-Jurgielewiczowa. Studium pedagogiczne*, Wydawnictwo Naukowe Instytutu Technologii Eksploatacji, Radom.
- Antosz A. (red.) (2007), *Irena Drozdowicz-Jurgielewiczowi. Pisma pedagogiczne*, Wydawnictwo Naukowe Instytutu Technologii Eksploatacji, Radom.
- Borowiecka M. (1946), *Kształcenie dorosłych. Próba dydaktyki*, Ludowy Instytut Oświaty i Kultury, Warszawa.
- Drozdowicz-Jurgielewiczowa I., *Podstawowe zagadnienia dydaktyki dorosłych*, [w:] S. Łempicki i in. (red.), *Encyklopedia wychowania*, t. 2: *Nauczanie*, Wydawnictwo „Naszej Księgarni” Zw. Naucz. Polskiego, Warszawa [b.r.w.].
- Drozdowicz-Jurgielewiczowa I., *Uczelnie dla dorosłych*, [w:] S. Łempicki i in. (red.), *Encyklopedia wychowania*, t. 2: *Nauczanie*, Wydawnictwo „Naszej Księgarni” Zw. Naucz. Polskiego, Warszawa [b.r.w.].
- Drozdowicz-Jurgielewiczowa I., *Pracownik oświatowy*, [w:] S. Łempicki i in. (red.), *Encyklopedia wychowania*, t. 3: *Organizacja wychowania publicznego młodzieży*, Wydawnictwo „Naszej Księgarni” Zw. Naucz. Polskiego, Warszawa [b.r.w.].

- Drozdowicz-Jurgielewiczowa I. (1947), *Z zagadnień dydaktyki dorosłych*, Ludowy Instytut Oświaty i Kultury, Warszawa.
- Frąckowiak A., Gromadka M., Pólturzycki J. (2019), *Samokształcenie w edukacji całościowej*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Jurgielewiczowa I., Radlińska H. (1936), *Wychowanie i nauczanie dorosłych*, nakładem „Naszej Księgarni” Spółki Akcyjnej ZNP, Warszawa.
- Pólturzycki J. (1991), *Dydaktyka dorosłych*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa.
- Pólturzycki J. (2014), *Niepokój o dydaktykę*, Wydawnictwo Naukowe Instytutu Technologii Eksploatacji, Warszawa–Radom.
- Stępowski M. (1913), *Latarnia projekcyjna na usługach pracy oświatowej*, [w:] *Praca oświatowa. Jej zadania, metody, organizacja. Podręcznik opracowany staraniem Uniwersytetu Ludowego im. A. Mickiewicza*, nakładem Michała Arcta w Warszawie, Kraków.
- Thorndike E.L. (1950), *Uczenie się dorosłych*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa.
- Urbańczyk F. (1925), *Podstawowe zagadnienia dydaktyki dorosłych*, [w:] K. Wojciechowski (red.), *Pedagogika dorosłych*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa.
- Urbańczyk F. (1958), *Jaki powinien być podręcznik matematyki dla szkoły korespondencyjnej*, [w:] K. Wojciechowski (red.), *Zagadnienia oświaty dorosłych*, „Studia Pedagogiczne”, t. 6, Wrocław.
- Urbańczyk F. (1959), *Praca samokształceniowa ucznia szkoły korespondencyjnej*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa.
- Urbańczyk F. (1965), *Dydaktyka dorosłych*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Urbańczyk F. (1973), *Dydaktyka dorosłych*, wyd. 2 rozszerzone, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Wejchert-Szymanowska W. (1913), *Nauczanie analfabetów*, [w:] *Praca oświatowa. Jej zadania, metody, organizacja. Podręcznik opracowany staraniem Uniwersytetu Ludowego im. A. Mickiewicza*, nakładem Michała Arcta w Warszawie, Kraków.
- Wesołowska E.A. (2004), *Człowiek i edukacja. Studia ofiarowane Profesorowi Józefowi Pólturzyckiemu z okazji 70-lecia urodzin i 50-lecia pracy naukowej*, Wydawnictwo Naukowe NOVUM, Płock 2004.
- Wojciechowski K. (red.) (1958), *Kultura i oświata dorosłych. Rozprawy*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1958.

